

TÜRK

dan gönderilen elçiler ve hediyelerle bir müddet devam etti. Peçenekler, Bizans'tan kumaş, baharat, boya, süs eşyası ve mücevherat alıyor, karşılığında bal mumu, tutkal, kıymetli deri satıyordu. Peçenekler'i İdil ötesi yurtlarından çıkararak Uzlar'ın batıya doğru ilerlemesi üzerine Peçenekler'den bir kısmı 942-970 yıllarında Macaristan'a yerleşti. Asıl kitle batıya doğru kaymaya başladı. XI. yüzyılın başlarında Peçenekler, Dinyester boyuna indi. Bu durum onların Don bölgesindeki hâkimiyetlerinin zayıflamasına yol açtı. Bundan istifade eden Ruslar, Peçenekler'e 1036 yılında ağır bir darbe vurdular. Bu tarihten sonra Peçenekler, Tuna boylarına geldiler, Tuna nehri Peçenekler ile Bizans arasında sınır oldu. Arkalarında Uz baskısı şiddetlenince Peçenekler Balkanlar'a doğru kaymaya başladılar. Bazı boylar Bizans ile anlaşarak sınır bekçiliği yapıyorlardı. 1048'den sonra pek çok Peçenek Bizans hizmetine girdi. Bunlar arasında Anadolu'ya gönderilenler de oldu. Anadolu'da Peçenekler'le ilgili birçok yer adı Bizans tarafından yerleştirilen bu Peçenekler'e aittir. Bunlardan bir kısmı 1071 Malazgirt Savaşı'nda Alparslan tarafına geçerek Bizans'ın yenilmesinde rol oynadı. 1050'den itibaren Edirne çevresi, Trakya'nın Marmara'ya kadar olan sahilleri Peçenekler'in hücumuna mâruz kaldı. İzmir Beyi Çaka, İstanbul'u zaptetmek için Peçenek başbuğları ile ittifak yaptı. Ege'de donanması ile Çaka Bey, Marmara sahillerinde Selçuklular, Edirne'de Peçenekler, İstanbul'u kısaçık içine almak üzere anlaştilar (1091). Çok zor durumda kalan Bizans'ın imdadına Kumanlar (Kıpçaklar) yetişti. 1060 yılından itibaren Peçenekler'e ait Karadeniz'in kuzeyindeki sahayı işgal eden Kumanlar 1080'lere doğru Tuna boylarına kadar ilerleyince Peçenekler'le aralarında büyük bir düşmanlık baş gösterdi. Rus knezleri önceleri bu durumdan yararlandığı gibi Bizanslılar da faydalanmanın yollarını buldular. Meriç nehri kenarında Bizans'a kesin bir darbe indirmeye hazırlanan Peçenekler, Bizans'ın tahrikiyle çok kalabalık Kumanlar'ın saldırısına uğradılar. Lebinium'da yenilip tamamen ezildiler (29 Nisan 1091). Böylece siyasî tarihleri sona eren Peçenekler'den geri kalanlar çeşitli bölgelere dağıldılar. Bir kısmı Macaristan'a gitti ve Peşte çevresiyle Fer-tö'de yerleştirildi. Bir kısmı Uzlar ve Kumanlar arasında karıştı. Balkanlar'da kumanların çoğu Vardar nehri boyunca yerleşti. Makedonya'daki Meglano-Ulahlar'ı ile Sofya etrafındaki Şop-Bulgarları'nın Pe-

çenek neslinden geldiği söylenmektedir. Anadolu, Sırbistan, Rusya, Macaristan ve Kafkaslar'da bazı yer adları ile halk efsanelerinde Peçenekler'in hâtraları yaşamaktadır. Orta Macaristan'da ele geçen meşhur Nagy-Szent Miklos hazinesinin altın kapları üzerindeki Göktürk alfabeli yazıların Peçenekler'e ait olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Güney Rusya'da Poltava'da bulunan Perescepine hazinesi de onlara aittir. 150 yıldan fazla Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Peçenekler'den her biri kendi başbuğunun idaresinde boy teşkilâtı çevresinde kaldı ve bir devlet kurulamadı. Fakat savaş ve müdafaa durumlarında ortak hareket edebildiler. XI. yüzyılın ortalarında Turak adında bir başbuğ on bir Peçenek boyunun başına geçtiyse de bütün boyları hâkimiyeti altına alamadı.

Uzlar. Oğuzlar'ın batı kolu Uzlar, Rus yıllıklarında Tork (Türk), Bizans kaynaklarında Uz diye geçmektedir. 860'lı yıllarda Peçenekler'i İdil ötesindeki yurtlarından çıkarıp oraya yerleştiler ve daha sonra batıya doğru ilerlediler. Kiev Knezi Vladimir'in müttefiki olarak 985'te İdil Bulgarları'na karşı yapılan sefere bazı Uz grupları da katıldı. Yalnız bunların Kiev bölgesine göçleri 1036'da Peçenekler'i yenmelerinin ardından gerçekleşti. Doğu Avrupa sahasında kısa bir dönem faaliyet gösteren Uzlar hakkında diğer Türk boylarına göre çok az bilgi bulunmaktadır. Bugün Moldavya'da yaşayan, dil ve kültürlerini büyük ölçüde muhafaza eden Gagauz Türkleri'nin bunların kalıntıları olduğu tahmin edilmektedir (bk. OĞUZLAR). Batı Göktürkler'e mensup bir Türk kavmi olan Kıpçaklar da (Kumanlar), Peçenekler ve Uzlar gibi Güneydoğu Avrupa bozkırlarında bir devlet kuramadılar (bk. KIPÇAKLAR).

BİBLİYOGRAFYA :

Chu-shu Chi-nien (Bambu Kayıtları) (Lei Hsüeh-ch'i), Taipei 1977; *Shih Chi*(*Ssu Ma-ch'ien/m.ö. 109-91*), Taipei 1979; *Han Shu*(*Pan Ku/111*), Taipei 1979; *San Kuo Chih*(*Ch'en Shou/285-297*), Taipei 1979; *Hou Han Shu*(*Fan Ye/V. yüzyıl ortası*), Taipei 1979; *Chin Shu* (*Fang Ch'iao/636*), Taipei 1979; *Wei Shu*(*Wei Shou/636*), Taipei 1987; *Chou Shu*(*Ling-hu Te-feng/629*), Taipei 1987; *Pei Shih* 99(*Li Te-lin/636*), Taipei 1987; *Suei Shu*(*Wei Cheng/636*), Taipei 1987; *Chiou T'ang Shu*(*Liou Hsü/945*), Taipei 1985; *Hsin T'ang Shu*(*Ou Yang-hsiou/ 1060*), Taipei 1985; *T'ung Tien*(*Tu Yu/805*), Shanghai 1935; *T'ung Chih*(*Cheng Ch'iao/1150*), Shanghai 1935; *Tsueh Chih* *T'ung-chien*(*Ssu Ma-kuang/1085*), Taipei 1987; *Ts'u-fu Yüan-kuei* (*Wang Ch'in-jo ve Yang I/1005-1013*), Taipei 1981; *Wen-hsien T'ung-k'ao* (*Ma Tuan-lin/1254*), Shanghai 1935; *Divânü lugâti't-Türk Tercümesi*, bk. İndeks; İbn Fadlân, *Seyahatname* (trc. Ramazan Şeşen), İstanbul 1975; *Mes'ûdî, et-Tenbih*, tür.yer.; a.mlf., *Mürûcû'z-ze-*

heb (Abdülhamîd), I-II, tür.yer.; *Hudûdü'l-âlem* (Minorisky), tür.yer.; İbnül-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; E. Chavannes, *Documents sur les Tou-Kiue (Turcs), occidentaux*, St. Pétersbourg 1903, tür.yer.; K. Dietrich, *Byzantinische Quellen zur leander und Völkerkunde*, Leipzig 1912, II, tür.yer.; O. Franke, *Geschichte des chinesischen Reiches*, Berlin 1930-36, I-II; Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937; a.mlf., *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972; a.mlf., "Bulgar", *İA*, II, 781-796; W. M. McGovern, *The Early Empires of Central Asia*, North Carolina 1939; O. Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China*, New York 1940; W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları* (trc. Nimet Uluğtuğ), Ankara 1942; a.mlf., "Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair Notlar", *TTK Belleten*, XI/41 (1947), s. 15-26; F. Altheim, *Attila et les Huns*, Paris 1952; J. R. Hamilton, *Les ouïghours à l'époque des cinq dynasties d'après les documents chinois*, Paris 1955; Liu Mau-Tsai, *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (Tu-kü)*, Wiesbaden 1958, I-II; Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Budapest 1958; A. Zajaczkowsky, *Karaims in Poland*, Warszawa 1961; a.mlf., "Hazar Kültürü ve Varisleri" (trc. Çağatay Bedii), *TTK Belleten*, XXVII/107 (1963), s. 477-483; *Attila ve Hunlar*, İstanbul 1962; Constantinus Porphyrogenitus, *De Administrando imperio* (trc. R. J. H. Jenkins), London 1962, II, tür.yer.; Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1962; a.mlf., *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1982; a.mlf., "İlk Töles Boyları", *TTK Belleten*, XII/48 (1948), s. 795-831; a.mlf., "Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar", *a.e.*, XXI/81 (1957), s. 81-137; İbrahim Kafesoğlu, "Tarihte Türk Adı", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, s. 306-319; a.mlf., *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1987; D. M. Dunlop, *The History of the Jewish Khazars*, Princeton 1967; C. Mackerras, *The Uighur Empire (744-840)*, Canberra 1968; M. Mori, *Historical Studies of the Ancient Turkic Peoples (in Japanese)*, Tokyo 1967; L. Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara 1971; O. Maenchen-Helfen, *The World of the Huns*, Berkeley 1973; L. Bazin, *Les calendriers turcs anciens et médiévaux*, Lille 1974; a.mlf., "Turks", *EP* (İng.), X, 687-689; L. Kwanten, *Imperial Nomads: A History of Central Asia, 500-1500*, Pennsylvania 1979; P. B. Golden, *Khazar Studies*, Budapest 1980, I-II; a.mlf., "Turks", *EP* (İng.), X, 689-693; Th. J. Barfield, *The Perilous Frontier*, Cambridge 1989, tür.yer.; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990; a.mlf., "Turks", *EI*, IV, 900-908; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu* (trc. M. Reşat Uzmen), İstanbul 1993; Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*, Ankara 2004, I-III; a.mlf., *Çin Kaynaklarına Göre Gök-Türkler*, Ankara 2004; Şerif Başstav, "Sabir Türkleri", *TTK Belleten*, V/17-18 (1941), s. 53-99; O. Pritsak, "Die Sogenante Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren", *UJAJ*, XXVI (1954), s. 218, 220; Reşid Rahmeti Arat, "Karluklar", *İA*, VI, 351-352; a.mlf., "Kıpçak", *a.e.*, VI, 713-716.

AHMET TAŞAĞIL

Türkler'in İslâmiyet'i Kabulü. Câhiliye devri şairleri Nâbiga ez-Zübeynî, Hasan b. Hanzale ve Şemmâh b. Dirâr'ın şiirlerinde ve darbimeselerde Türkler'den bah-

sedilmesi, Türkler'le Araplar arasındaki ilişkilerin Câhiliye dönemine kadar uzandığını göstermektedir. Ayrıca çeşitli Türk kavimlerinin İslâm öncesi dönemde İran ve Arap hâkimiyetindeki topraklara geldiği ve onlar hakkında bilgi edindiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hazar Türkleri zaman zaman Derbend'i geçip Hemedan ve Musul'a kadar ilerlemişlerdir. Sâsânî Hükümdarı Enûşîrvân (531-579) Bâbülebvbâb (Derbend) seddini Hazar akınlarına karşı yaptırmış, Kuzey İran'da yaşayan Ağaçeri, Sûl ve Yazur Türkleri'ni Azerbaycan'a göçe zorlamıştı. Eftalitler (Akhunlar), Halaçlar ve Karluklar'ın bir bölümü Afganistan ve Sistan (Sicistan) topraklarına yerleşmişti. Sâsânî ordusunda Türkler'in yanı sıra Araplar da vardı. VII. yüzyılda Sâsânîler'le Bizanslılar arasındaki savaşlarda Göktürkler, Hazarlar ve Avar Türkleri önemli rol oynamıştı. Eski Arap şiirinden, halkı korkutmak ve Türkler'den uzaklaştırmak amacıyla çıkarılan şâyialardan Araplar'ın Türkler'i cesur, acımasız ve İslâm dininin geleceği açısından tehlikeli gördükleri anlaşılmaktadır. Bir rivayete göre Türkler Araplar'ın elinden iktidarı alacak, ancak kâfir oldukları için Allah'ın gazabına uğrayıp mahvolacaktır. III. (IX.) yüzyılda Câhiz, Türkler'in İslâm'ın yardımcısı ve halifelerin en yakın adamları olduklarını söyleyerek Türkler'e haksızlık edildiğini ileri sürmüştür (*Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri*, s. 85).

Hadislerde Türkler. Türkler hakkında *Kütüb-i Sitte*'de ve diğer hadis kaynaklarında çeşitli rivayetler yer almaktadır. Bunların yanında Türkler aleyhine ifadeler içeren bazı hadisler ve sahâbeye atfedilmiş asılsız haberler de vardır (geniş bilgi için bk. Şeşen, *TM*, XV [1969], s. 15-29). Bunlardan hangilerinin sahit, hangilerinin mevzu olduğu hadis otoritelerinin yapacağı ciddi çalışmalarla ortaya konabilecektir. Konuyla ilgili hadisleri üç bölümde ele almak mümkündür. 1. Türkler'in savaşçı niteliklerine dikkat çekerek Türkler'le mücadele ve savaş konusunda sahâbeyi ve sonraki nesilleri uyaran, onlarla iyi geçinmeyi tavsiye eden hadisler: "Türkler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayınız" (Ebû Dâvûd, "Melâhim", 8; Nesâî, "Cihâd", 42). 2. Türkler'in fizyolojik özelliklerinden ve müslümanlarla savaşacaklarından bahseden hadisler: "Siz küçük çekik gözlü, kırmızı yüzlü, basık burunlu, çehreleri sanki örs üzerinde dövülmüş ve üzeri derilerle kaplanmış sağlam kalkanlar gibi bir kavim olan Türkler'le savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır; siz kıldan örülmüş çorap giyen bir kavimle savaşmadıkça kı-

yamet kopmayacaktır" (Buhârî, "Menâkıb", 25; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 9). 3. Türkler'i Benî Kantûrâ olarak gösteren ve müslümanlarla savaşacaklarını ifade eden hadisler (*Müsned*, V, 40; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 10). Bunların dışında Türkler'in Irak ve el-Cezîre'yi zaptedip iktidarı Abbâsîler'in elinden alacaklarını beyan eden hadisler vardır (Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı*, s. 243 vd.). Öte yandan VII. yüzyılda İran ve Arabistan'da Türk çadırı kullanıldığı, Hz. Peygamber'in Hendek Savaşı sırasında bir Türk çadırında oturarak hendek kazma işlerine nezaret ettiği (Taberî, II, 568) ve Medine'de bir Türk çadırında itikâfa çekildiği rivayet edilmektedir.

Türkler'le müslüman Araplar arasında VII. yüzyılın ortalarına doğru başlayan ve XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden ilişkileri mücadele, hizmet ve hâkimiyet dönemleri şeklinde incelemek mümkündür. Mücadele dönemi Hz. Ömer zamanındaki İslâm fetihlerinden itibaren Emevîler'in yıkılışına kadar yüzyılı aşkın bir süre devam etmiştir. Bu mücadelenin sonunda Türk hâkimiyetindeki topraklar müslüman Araplar'ın eline geçmiş, bir kısım Türkler Müslümanlığı kabul etmiştir. Hizmet dönemi Emevîler'in son zamanlarında başlamış, daha sonra Abbâsî halifeleri cesaretiyle temayüz eden Türkler'i kendi hizmetlerine almış, özellikle Me'mûn ve Mu'tasım-Billâh devrinden itibaren Türkler hilâfet ordusunun en önemli unsuru haline gelmiştir. Ayrıca yönetim kadrolarına yükselerek Abbâsî halifeliğinin siyasî ve idarî hayatında büyük hizmetler görmüştür. Dandanakan zaferinden sonra Selçuklu Türkleri, Sünnî İslâm dünyasının hâmilğini üstlenmiş, iç ve dış tehlikelere karşı müslümanları koruma görevini yerine getirmiştir. Selçuklular ve halefleri çok geniş bir sahada hâkimiyet tesis ederek çeşitli imparatorluklar kurmuş, genelde siyasî, idarî ve askerî bakımdan İslâm dünyasının rakipsiz hâkimi olmuştur. Bu durum I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir.

Hulefâ-yi Râşidin Devri Türk-Arap İlişkileri (632-661). Türkler'in müslüman olmasına zemin hazırlayan mücadeleler İslâm fütuhâtı sırasında gerçekleşti. Hz. Ebû Bekir, irtidat olaylarını ve isyanları bastırdıktan sonra Sâsânî İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunan Fırat nehrinin aşağı taraflarındaki topraklara ordu sevketti ve Yemâme'de bulunan Hâlid b. Velid'i Sâsânîler'e karşı savaşmakla görevlen-

dirdi. Irak cephesi başkumandanlığının kurulmasıyla fütuhât hareketi başlatılmış oldu. Hz. Ömer hilâfet makamına geçince Ebû Ubeyd es-Sekaffî'yi 1000 kişilik gönüllü birliğin başında Sâsânî kuvvetleri üzerine gönderdi. Onun şehid olmasıyla Irak cephesi kumandanlığına Sa'd b. Ebû Vakâs tayin edildi. Kâdisiye zaferinin (15/636) ardından İslâm ordusu Sâsânîler'in başşehri Medâin'e, ardından Hulvân'a girdi. 21 (642) yılında Nihâvend zaferiyle İran kapıları müslümanlara açıldı. Hz. Osman döneminde Basra Valisi Abdullah b. Âmir'in öncü kuvvetleri kumandanı Ahnef b. Kays, Nîşâbur ve Serahs'ı fethettikten sonra Merv'e yürüdü. Ceyhun (Amuderya) nehrinin kuzeyine geçerek müslümanların tabikinden kurtulan son Sâsânî hükümdarı III. Yazdicer topladığı kuvvetlerle Belh'i müslümanlardan geri aldı. Merverrûz'a kadar ilerleyip Türk Hakanı Tulu Han'dan yardım istedi, ancak Ahnef b. Kays'a yenilip geri çekildi. Horasan ve Toharistan'da bazı şehirler Türkler tarafından zapt edildi. Abdullah b. Âmir bölgeyi tekrar fethetti. Bu sırada Kuzey Azerbaycan ve Dağıstan'da Hazarlar, Cürcân'da Sûl Türkleri (Sûlîler), Sistan'da Eftalitler ve Halaçlar, Bâdegis'te Nizek Tarhan, Toharistan'da Karluklar'a mensup bir yabgu bulunuyordu. Sâsânîler'in yıkılması ve Göktürk nüfuzunun zayıflaması üzerine Mâverâünnehir ve Hârizm'deki mahallî hânedanlar bağımsızlıklarını ilân ettiler. Hz. Osman döneminde müslüman Arap ordusu Gürcistan, Dağıstan, Azerbaycan ve Arrân'a kadar uzanan toprakları ele geçirdi. Azerbaycan'ın çeşitli yerlerine askerî birlikler yerleştirildi. 31 (651) yılında bütün İran İslâm hâkimiyeti altına girmiş oldu. İslâm ordusunun Türkler'le mücadele ettiği ikinci cephe Kafkasya'dır. Azerbaycan ve İrmîniye'nin fethinden sonra müslüman Araplar Hazar Türkleri ile karşılaştılar (18/639). Hz. Ömer, Sürâka b. Amr'ı Derbend'in fethine memur etti. Abdurrahman b. Rebîa el-Bâhilî kumandasındaki ordu Derbend hâkimi Şehrbârâz ile bir antlaşma yaptı ve Şehrbârâz müslümanlara tâbi olmayı kabul etti (22/643). Abdurrahman b. Rebîa, Hazar topraklarına akınlar düzenledi (24-25/645-646). Hazar başşehri Belencer yakınlarında meydana gelen savaşta Arap ordusu yenilgiye uğradı (32/652-53). Bu olayın ardından İslâm dünyasındaki iç karışıklıklar yüzünden Hazar Türkleri ile Araplar arasında önemli bir savaş meydana gelmediği anlaşılmaktadır.

Emevîler Devri Türk-Arap İlişkileri (661-750). Muâviye b. Ebû Süfyân hilâfeti ele

TÜRK

geçirince yeni bir fetih harekâtı başlattı. Sistan'ın zaptına memur edilen Abdurrahman b. Semüre Kâbil, Belh ve Büst gibi şehirleri ele geçirdi (43/663). Abdullah b. Sevvâr, Sind bölgesinde fetihlere girişti, ancak Türkler karşısında mağlûp olunca yerine Mühelleb b. Ebû Sufre getirildi. Mühelleb, Türkler'i yenerek bölgeye hâkim oldu (44/664). Basra Valisi Ziyâd b. Ebîh, Horasan ve Sistan'a daha planlı bir askerî harekât başlattı. Kûfe ve Basra'dan yaklaşık 50.000 kişiyi Horasan'ın Merv, Herat, Nişâbur gibi şehirlerine yerleştirdi. Hakem b. Amr el-Gıfârî, Ceyhun nehrini geçip Sagâniyân'a (Çagâniyân) kadar ilerledi ve III. Yezdicerd'in oğlu Firûz'u yenilgiye uğrattı. Mühelleb de Türkler karşısında yeni başarılar kazandı. Horasan'ın yeni valisi Rebi' b. Ziyâd el-Hârisî, Belh'te çıkan bir isyanı bastırdıktan sonra Kuhistan'a bir sefer düzenledi. Bölgede Eftalit Türkleri'ni mağlûp ederek Ceyhun nehrine kadar ilerledi. Burada Türk Hükümdarı Nizek Tarhan'ı yendi. Âmul gibi bazı şehirleri fethedip Hârizm'e kadar ulaştı. Böylece Horasan ve Tohâristan topraklarının büyük bir kısmı Emevîler'in egemenliğini tanımış oldu. Ubeydullah b. Ziyâd 54 (674) yılında Beykent'i ele geçirerek Buhara üzerine yürüdü. O sırada Buhara'yı Türk Hükümdarı Bîdûn'un dul eşi Kabaç Hatun yönetiyordu. Kabaç Hatun çevredeki Türkler'den yardım istediye de Türk birlikleri Ubeydullah karşısında tutunamadı ve 1 milyon dirhem vergi vermek suretiyle Ubeydullah'la anlaşma yaptı. Ubeydullah daha sonra 2000 Türk savaşı ile Basra'ya döndü; bunlar Basra'da bir isyanın bastırılmasında görev aldı. 56 (676) yılında Horasan valiliğine tayin edilen Saîd b. Osman, Semerkant'a bir sefer düzenledi. Soğd, Kiş ve Nesef halkı topraklarını korumak amacıyla seferber olunca Kabaç Hatun da onlara katıldı, ancak Saîd b. Osman Türk birliklerini bozguna uğrattı. Kabaç Hatun rehinelere gönderdi ve itaat arzettiğini bildirdi (57/677). Saîd, Buhara'yı alarak Semerkant'a yöneldi. Ağır kayıplar veren Semerkantlılar kendisiyle anlaştilar. I. Yezid devrinde Horasan Valisi Selm b. Ziyâd, Semerkant ve Hârizm üzerine yürüyünce (61/680-81) Kabaç Hatun ve Mâverâünnehir'in diğer şehirlerindeki Türkler birlikte harekete geçtiler de Selm Buhara'ya girmeye muvaffak oldu ve Kabaç Hatun onunla yeni barış antlaşması yaptı. Abdülmelik b. Mervân devrinde Tirmiz'i ele geçiren Mûsâ b. Abdullah b. Hâzîm Türkler, Eftalitler ve Tibetliler'den oluşan bir orduyu mağlûp etti; bölge halkı

ona itaat arz ederek vergi ödemeyi kabul etti.

78 (697) yılında Horasan valisi tayin edilen Mühelleb b. Ebû Sufre'nin faaliyetleri başarısızlıkla sonuçlandı. Onun 82'de (702) ölümünün ardından oğlu Yezid de yaptığı seferlerden sonuç alamadı ve görevden uzaklaştırıldı. I. Velîd döneminde Horasan valiliğine getirilen Kuteybe b. Müslim Belh'te çıkan isyanı bastırdı (86/705). Ceyhun nehrini geçip Sagâniyân'a yöneldiğinde Sagâniyân hükümdarı bağlılığını bildirdi. Kuteybe'nin hedefi Türkler'in hâkimiyetindeki Tohâristan ve Mâverâünnehir'i fethetmekti. Mâverâünnehir seferine çıkmadan önce Tohâristan eyaletinin hâkimi Nizek Tarhan'a elçi gönderip hâkimiyetini tanımasını ve müslüman esirleri serbest bırakmasını istedi. Teklifi kabul eden Nizek Merv'e hareket etti ve aralarında barış yapıldı. Kuteybe, Beykent halkının isyanı üzerine geri dönüp şehri geri aldı ve bol miktarda ganimet ele geçirdi (89/708). Ardından Buhara üzerine yürüyen Kuteybe bir sonuç alamayınca Merv'e döndü. Ertesi yıl tekrar Buhara'ya yürüdü ve şiddetli muhasaradan sonra Buhara'da İslâm hâkimiyeti sağlandı. Kuteybe'nin Buhara'dan ayrılmasının ardından Tohâristan hâkimi Nizek, Araplar'a karşı ortak bir harekâta karar verdiyse de müttefikleri Kuteybe'ye itaat arz edince kaçarak bir kaleye sığındı. Kuteybe onu yakalayıp Haccâc'ın emriyle idam ettirdi. Buhara'ya hareket eden Kuteybe şehrin bir kısmına Araplar'ı yerleştirdi. 92 (710-11) yılında Sicistan seferine çıktı ve Zâbülistan Hükümdarı Rutbîl ile haraç vermesi şartıyla barış yapıldı. Ertesi yıl Hârizmşâh ile bir anlaşma yapan Kuteybe barışı bozan Soğd üzerine yürüyüp bölgenin merkezi Semerkant'ı kuşatınca Semerkant hâkimi Emevî hâkimiyetini tanıdı. Semerkant'ın fethiyle Araplar'ın Mâverâünnehir'deki hâkimiyetleri tamamlandı. Kuteybe 20.000 kişilik bir orduyla yeni bir sefere çıktı (94/713). Şâş, Hucend ve Fergana'nın bir kısmını ele geçirdi, İsbicâb'a kadar ilerledi; ancak Haccâc'ın ölümüyle (95/714) fetih harekâtını durdurdu. Halife I. Velîd kendisini müstakil bir vilâyet haline getirilen Horasan'a vali tayin etti. Ardından Kuteybe bazı seferler düzenlediye de Halife Velîd'in ölüm haberini alınca yeni halife Süleyman b. Abdülmelik'e isyan etti ve isyan sırasında öldürüldü (96/715).

Türgiş Hakanı Su-lu Han'ın Semerkant'a sevkettiği ordu Horasan valisini yenilgiye uğratmasına rağmen şehri muhasara edemedi geri döndü. Horasan valiliğine ge-

tirilen Saîd b. Amr el-Haraşî zamanında Türğiş hakanını destekleyen Türkler zulme uğradılar ve yurtlarını terkettiler. Saîd kaçanları takip ederek Hucend'de kılıçtan geçirdi (103-104/721-722). Bu olaylar Türkler'in Araplar'a karşı düşmanca duygular beslemesine yol açtı. Horasan valiliğine tayin edilen Müslim b. Saîd 105 (723-24) yılında Fergana'yı ele geçirmek amacıyla Taşkent üzerine yürüdü, fakat Su-lu Han'ın mukavemeti karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Türk askerleri Seyhun nehri kıyısında kendilerine yetti. "Yevmü'l-atş" denilen savaşta Araplar ağır kayıplar verdiler. Bunun ardından Mâverâünnehir'deki Emevî hâkimiyeti oldukça sarsıldı. Türkler Esed b. Abdullah el-Kasrî'nin valiliği döneminde Mâverâünnehir'de yer yer üstünlüğü ele geçirdiler. Hişâm b. Abdülmelik, Türğiş Hakanı Su-lu Han'a bir elçilik heyeti gönderip kendisini İslâm'a davet etti. Hakan, İslâmiyet'i kabul ettiği takdirde halkının geçim sıkıntısı çekeceğini söyleyerek bu teklifi geri çevirdi.

Emevîler'le Hazarlar arasındaki mücadele Velîd b. Abdülmelik devrinde başladı. Mesleme b. Abdülmelik 91 (710) yılında Hazarlar üzerine bir sefer düzenleyip Derbend'e kadar ilerledi. 95'te (714) iki sefer daha yaptı. Fetih harekâtında önceki halifelerden farklı bir siyaset takip eden Ömer b. Abdülazîz, Mâverâünnehir ve Türkistan'da ganimet amacıyla yapılan fetihleri durdurdu. Horasan Valisi Yezid b. Mühelleb'i azlederek yerine Cerrâh b. Abdullah el-Hakemî'yi tayin etti. Hazarlar'ın İrminiye ve Azerbaycan'da çok sayıda müslümanı esir almaları ve birçok kişiyi öldürmeleri üzerine halife, Hâtim b. Nu'mân el-Bâhilî'yi Hazarlar'la mücadele etmek için görevlendirdi; Hâtim, Hazarlar'la yaptığı mücadeleyi kazandı. Arap yöneticilerinin insanları İslâm'dan uzaklaştıran uygulamalarına ve haksız vergilere son vermek isteyen Ömer b. Abdülazîz, Vali Cerrâh b. Abdullah'tan İslâmiyet'i kabul edenlerden cizye vergisini kaldırmasını istedi. Mâverâünnehir'deki çeşitli hükümdarlara İslâm'a davet mektupları yolladı. Yeni siyaset kısa sürede sonuç verdi ve Mâverâünnehir halkı İslâm'a girmeye başladı. Ömer b. Abdülazîz, Cerrâh b. Abdullah'tan sonra Horasan valiliğine Abdurrahman b. Nuaym'ı getirdi. Abdurrahman'ın ılımlı politikasından yararlanmayı düşünen Semerkant hükümdarı ile Mâverâünnehir'in diğer hükümdarları Çin'e bir heyet gönderip imparatorundan askerî yardım talep ettiler de bu yardım gerçekleşmedi.

Ömer b. Abdülazîz'in ölümünden (101/720) sonra yöneticilerin Arap olmayan müslümanlara karşı uyguladıkları siyaset birçok şehirde isyanlara yol açtı. Türkler'in de bu isyanları desteklemesi üzerine Horasan Valisi Eşres b. Abdullah olaylara müdahale etti; fakat Ceyhun nehri kıyısındaki savaşta Türk birlikleri karşısında yenilgiye uğrayıp Beykent'e çekildi. Buhara'ya giden Eşres yol boyunca Türkler'in saldırılarına mâruz kaldı. Eşres, Buhara'yı uzun süre muhasara etti ve halifenin yolladığı takviye kuvvetleri sayesinde şehirdeki isyan bastırıldı. Horasan valiliğine tayin edilen Cüneyd el-Mürri de 112 (730) yılında çeşitli şehirlerde başlayan isyanları bastırmakla uğraştı. Semerkant'taki ordunun kumandanı Sevre b. Hürr'ün yardım talebi üzerine Semerkant'a hareket eden Cüneyd şehre girmeyi başardı. Ardından Türkler, Buhara'ya yürüdülse de Cüneyd'in yardımı gitmesiyle geri çekilmek zorunda kaldılar. Cüneyd'in Horasan valiliğinden ayrılmasından sonra çeşitli sebepler yüzünden Mâverâünnehir'de İslâm hâkimiyeti zayıfladı. Âsım b. Abdullah'ın yerine getirilen Esed b. Abdullah el-Kasrî, Tohâristan ve Huttel'deki karışıklıklara son vermek istedi; ancak Ceyhun nehri kıyısında Türkler'in saldırılarına uğrayıp ağır kayıplar verdi (118/736). Esed b. Abdullah'ın ölümünün ardından Horasan valiliğine Nasr b. Seyyâr getirildi. Türkler'le iyi ilişkiler kuran Nasr, Semerkant'tan 122'de (740) Şâş'a yürüyerek Bağ'a Tarkan ile savaşa girdi; Tarkan esir alınıp öldürüldü; Şâş hâkimi itaat arzetti ve Mâverâünnehir'deki Türk baskısı azaldı. Nasr döneminde Tarâz'a kadar uzanan topraklarda Arap hâkimiyeti kökleşti.

Öte yandan 114 (732) yılında el-Cezîre, İrmîniye ve Azerbaycan valiliğine getirilen Mervân b. Muhammed (II. Mervân) Hazarlar'a karşı yürüyüp bazı şehirleri ele geçirdi ve akınlar düzenledi. 119'da (737) 150.000 kişilik bir orduyla Semender'e doğru yola çıkan Mervân b. Muhammed Hazar ülkesine girdi. Hazar hakani, başkumandanı Tarhan'ı 40.000 kişilik bir orduyla Emevî kuvvetlerine karşı sevketti. Hazar ordusu mağlûp olarak geri çekilince hakan barış teklifinde bulundu. Hazar Türkleri'ne İslâmiyet'i öğretmek için Nûh b. Sâbit el-Esedî ile Abdurrahman el-Havlânî adlı iki âlim bölgeye gönderildi. Emevîler'in Arap olmayan müslümanlara (mevâlî) ikinci sınıf insan muamelesi yapmaları 129 (747) yılında Horasan'da büyük bir ayaklanmanın başlamasına yol açtı. Bu isyanlara Ebû Müslim-i Horasânî önderlik

ediyordu. İsyân Emevî hânedanının yıkılması ve Abbâsiler'in iktidara gelmesiyle sonuçlandı.

Abbâsiler Devri Türk-Arap İlişkileri (750-1258). Abbâsiler devrinde Türk topraklarına karşı düzenlenen fetih harekâtı hızını kaybetti. 751 Temmuzunda Araplar'la Çinliler arasında meydana gelen Talas Savaşı, Türkler'in İslâmiyet'i kabulünde önemli bir etken oldu. Türkler'in Araplar'ın yanında yer aldığı bu savaşın ardından Çin artık bir tehdit unsuru olmaktan çıktı. Batı Türkistan'da sarsılan Türk nüfuzu yeniden tesis edildi. Câhiz, Türkler'i hizmetine alan ilk Abbâsî halifesinin Ebû Ca'fer el-Mansûr (754-775) olduğunu söyler. İbnü'l-Esir de Ebû Ca'fer'in, oğlu Mehdî'den Abbâsiler'in iktidara gelmesinde büyük katkıları olan Horasan halkıyla yakından ilgilenmesini istediğini kaydeder. İslâmiyet'i kabul eden Türkler'in Mansûr devrinde Bağdat'ta konuşlandırılan askerî birlikler arasına yerleştirildiği tahmin edilmektedir. Mübârek et-Türkî'nin Halife Mehdî-Billâh ve Hâdî-İlelhak devirlerinde görev aldığı, Kazvin yakınlarında Medînetümübârek adıyla yeni bir yerleşim merkezi kurduğu belirtilmektedir. 139'da (756-57) Malatya'ya yerleştirilen Horasanlı askerler arasında muhtemelen Türkler de vardı. 141-142 (758-759) yıllarında Adana'ya da Horasanlı birlikler yerleştirildi. 162'de (778-79) Hasan b. Kahtabe'nin Bizans'a karşı düzenlediği seferde Horasan askerleri de bulunuyordu.

Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr devrinde Azerbaycan Valisi Yezîd b. Esîd ile evlenen Hazar prensesinin şüpheli ölümü yüzünden Hazarlar'la Abbâsiler arasındaki ilişkiler bozuldu. Hazar hakani Araplar'a karşı ordular sevketti ve onlara ağır kayıplar verdi. Hazar ordusu daha sonra Kafkas dağlarını aşip İslâm hâkimiyetindeki topraklara girdi. Takviye birlikleri gönderilmesine rağmen Yezîd b. Esîd kumandasındaki Arap ordusu bozguna uğradı. Bunun üzerine halife gönüllülerden oluşan büyük bir orduyu Hazarlar'a karşı sevketti. Sınırlarda kaleler inşa edilip gerekli savunma tedbirleri alındı. Hazarlar aldıkları ganimetlerle geri döndüler. Halife Mehdî-Billâh, Türkistan hanlarına elçiler gönderip onları İslâm'a davet etti; bunların bir kısmı müslüman oldu. Ya'kübî, Karluk yabgusunun bu vesileyle İslâm'a girdiğini söyler. İbnü'l-Esir de Mehdî-Billâh döneminde Oğuzlar'ın bir kısmının İslâmiyet'i kabul ettiğini kaydeder. Şâş halkı III. (IX.) yüzyılda Müslümanlığı benimsedi. Hindistan'dan Hârûnürreşîd'e gönderilen elçilik heyeti ha-

lifinin huzuruna çıktığında Türk askerlerinin sarayda yer aldığı kaydedilmesi Hârûnürreşîd'in muhafız birlikleri arasında Türkler'in de bulunduğunu göstermektedir. Herseme b. A'yen 171'de (787) Ebû Süleym Ferec et-Türkî'yi Tarsus'un tahkimiyeli görevlendirdiğinde buraya yerleştirilen askerî birlikler içinde 3000 kişilik Horasan kuvvetleri de vardı. Ayrıca Ön Asya'daki büyük şehirlerde müslüman Türkler bulunuyordu. Bunların bir kısmı ülkelerine döndü, bir kısmı da kendilerine değer veren Halife Mu'tasım-Billâh'ın hizmetinde kaldı.

Halife Me'mûn, Türkler'i askerî kabiliyetleri ve sağlam karakterleri sebebiyle Arap ve İranlı askerlere karşı bir güven ve denge unsuru olarak hizmetine almaya karar verdi. Onun döneminde kardeşi Mu'tasım-Billâh Türkistan'dan Türk gulâmları getirtti; Me'mûn'un hizmetinde yaklaşık 3000 Türk askerî görev yapıyordu. Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir bölgenin haracını Bağdat'a gönderirken Oğuzlar'a mensup 2000 esiri de yollamıştı. Bunlar arasında Tolunoğulları hânedanının kurucusu Ahmed'in babası Tolun da vardı. Me'mûn'un Merv'den Bağdat'a dönmesinden sonra hilâfet ordusundaki Türkler'in sayısında büyük artış oldu ve Me'mûn bazı isyanların bastırılmasında Türk kumandanlardan yararlandı. Mu'tasım-Billâh, 4000 Türk askeriyeye yola çıkıp Mısır'daki bir isyanı bastırdı. Me'mûn'un 218 (833) yılında ölümü üzerine yerine kardeşi Mu'tasım-Billâh'ın halife olmasında Afşin, Eşnâş, Boğa el-Kebîr ve İnak et-Türkî gibi kumandanlar önemli rol oynadı.

Mu'tasım-Billâh döneminde hilâfet ordusunda görev alan Türkler'in sayısının 20-25.000 civarında olduğu, bunların nüfusunun aileleriyle beraber 70.000'e yaklaştığı söylenebilir. Türkler'in sayı ve nüfuzlarının artması yerli halkı rahatsız etmeye başlayınca Mu'tasım-Billâh hilâfet merkezini nakletmek için Sâmerâ şehri kurdu. Böylece Türk hâkimiyetinin zirvede olduğu Sâmerâ devri (836-892) başladı. Öte yandan Türkler'in siyasi ve idarî sahada da önemli görevler üstlenmesi halifeleri onlara karşı tedbir almaya sevketti. Neticede halifeler askerî ve siyasi kudretlerini, Türk birlikleri de sayıca üstünlüklerini ve nüfuzlarını kaybettiler. Mütevekkil-Alellah, Abbâsî devlet adamlarının muhalefetine rağmen Türkler'in desteğiyle hilâfet makamına geçti. Bununla birlikte Türkler'e hep kuşku ile baktı; onun döneminde devletin en güçlü adamlarından İnak et-Türkî bir hileyle öldürüldü. Müte-

TÜRK

vekil-Alellah, Türkler'i muhafız birliklerinden uzaklaştırmaya, sayılarını azaltmaya, onların yerine orduya başka unsurlar almaya başladı. Halifenin bu faaliyetlerinden rahatsız olan Türkler onu öldürmeye kalkışınca Boğa el-Kebîr buna engel oldu. Daha sonra Boğa es-Sagîr, Mûsâ b. Boğa el-Kebîr, Hârûn b. Suvâr Tegin, Bâgîr et-Türkî gibi kumandanlar Mütevekkil'i katledip iktidarı tamamen ele geçirdiler (247/861).

Mütevekkil'den sonra hilâfet makamına yine Türkler'in desteğiyle Müntasır-Billâh geçti. Müntasır'ın ertesi yıl muhtemelen Türkler tarafından zehirlenerek öldürülmesi üzerine Müstain-Billâh halife seçildi. Müstain, Vasîf et-Türkî ile Boğa'nın kontrolü altındaydı. Sonunda hilâfetten çekildi ve Mu'tez-Billâh halife ilân edildi (252/866). Maaşlarının ödenmemesini bahane ederek ayaklanan Türk askerleri onu da hilâfetten çekilmek mecburiyetinde bıraktılar. Mu'tez-Billâh'ın yerine halife olan Mühtedî-Billâh, devlet yönetiminde Türk nüfuzunu kırıp halifeliğe eski itibarını kazandırmak istediye de başarılı olamadı. Mu'temid-Alellah devrinde de Türk nüfuzu devam etti. 279'da (892) hilâfet merkezinin Sâmerrâ'dan tekrar Bağdat'a nakledilmesi Abbâsî Devleti'nde Türk nüfuzunun zayıflamasına yol açtı. Ardından Halife Râzî-Billâh, İbn Râîk el-Hazerî'yi emîrül-ümerâ tayin edince Türk nüfuzu yeniden kuvvetlendi. Bu durum Beckem ve Tüzün'ün emîrül-ümerâ oldukları dönemde devam etti.

Türkler'in Kitleler Halinde İslâmiyet'i Kabulü. Türkler'le müslüman Araplar'ın yıllarca devam eden siyasî ve askerî mücadelelerinin yerini büyük ölçüde barış ve sükûna bırakması İslâmiyet'in Türkler arasında hızla yayılmasına zemin hazırladı. Eski Türkler birtakım güçlere inanmakla birlikte asıl bozkır inancı semavî bir mahiyet arzeden, göktanrı dini denilen inanç sistemiydi. Hükümdarlar zaferleri göktanrının inâyetiyle kazandıklarına inanıyorlardı. Türkler'in millî bünyelerine ve karakterlerine uyan İslâm dinini kabul etmeleri, onlara yeni bir atılım gücü kazandırdığı gibi millî varlıklarını muhafaza etmelerinde de önemli rol oynadı. Türkler'in İslâmiyet'i kabulü kavimler göçü ve Haçlı seferleriyle birlikte Ortaçağ'a damgasını vuran üç büyük olaydan biridir. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte Türkler kılıç zoruyla değil kendi istek ve iradeleriyle, çok karmaşık faktörlerin etkisiyle İslâmiyet'i benimsemiştir.

İslâmiyet, bilindiği kadarıyla Türkler arasında ilk defa Kuteybe b. Müslim döneminde

minde Mâverâünnehir bölgesinde yayılmaya başladı. Ancak Emevîler'in, daha fazla cizye almak amacıyla Horasan ve Tohâristan halkının müslüman olmasını istemediklerine dair rivayetler de vardır. İslâmiyet'i seçen zayıf ve yoksul insanlar hem Emevî idarecilerin hem mahallî beylerin baskısı altında kalıyordu. Süleyman b. Abdülmelik döneminde Horasan valisi olan Yezîd b. Mühelleb, Dihistan'ı fethe dip Sul-Tegin'i sığındığı kalede muhasara altına aldı. Sul-Tegin bir süre sonra halifenin huzurunda müslüman olmak istediğini bildirdi ve Sul-Tegin halifenin huzuruna gönderildi. Sul-Tegin, Medine'ye gidip Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret etti ve müslüman olduğunu orada açıkladı. Onun İslâm'ı kabulüyle ona tâbi birçok kişi de bu dini benimsemiş olmalıdır. Yezîd b. Mühelleb, Cürcân şehrinde kırk kadar mescid ve Cürcân'ın kuzeyindeki gayri müslim Türkler'e karşı bir set yaptırdı. Ömer b. Abdülazîz bütün tebaaya eşit muamele etme esasına dayanan bir siyaset takip edince İslâmiyet özellikle Mâverâünnehir bölgesindeki Türkler arasında hızla yayılmaya başladı. Onun ardından devletin eski politikasına dönüşmesi ve Türgiş Kağanlığı'nın Araplar'la mücadeleye girişmesi Mâverâünnehir'de İslâm'ın yayılışını tehlikeye soktu. Horasan Valisi Eşres b. Abdullah, Türkler arasında İslâmiyet'in yayılması için çalıştı ve bazı kişileri Semerkant civarında halkı İslâm'a davet etmekle görevlendirdi; ayrıca Belh'te bir cami inşa ettirdi.

Bütün müslümanların eşitliğini savunan Mürcie mezhebi, bir bakıma Arap olmayan müslüman unsurların temsil ettiği bir zihniyet ve bir fırka olarak ortaya çıktı. İslâmiyet'in Horasan ve Mâverâünnehir'de Türkler arasında yayılmasında hoşgörüyü ve adaleti savunan bu mezhebin büyük katkısı vardır. Mürcie, Horasan ve Mâverâünnehir'de yeni müslümanlar arasında çok sayıda taraftar kazandı. Türkler'in Mâturîdîliği benimsemesi de Mürcie'nin uzlaşmacı tavrı sayesinde mümkün oldu (*DİA*, XXXII, 41-44). Abbâsîler'in iktidara gelmesiyle mevâfîye karşı izlenen politikanın değişmesi Horasan ve Mâverâünnehir'de İslâmiyet'in yayılmasına bir ivme kazandırdı. Halife Mehdî-Billâh Soğd, Tohâristan, Fergana, Üşrûsene, Karluk, Dokuz Oğuz (Uygurlar) ve diğer bazı Türk hükümdarlarına elçiler gönderip onları İslâmiyet'e davet etti. Halife Me'mûn, Mâverâünnehir'de hâkimiyet tesis ettikten sonra özellikle Türk hükümdar aileleri ara-

sında İslâmiyet'in yayılmasına özen gösterdi, Müslümanlığı kabul edenler ödüllendirildi. Halife Mu'tasım-Billâh'ın gayretleri neticesinde Mâverâünnehir'de İslâmlaşma süreci tamamlandı.

İslâm dininin Türkler arasında asıl yayılması Sâmânîler dönemine rastlar. Sâmânî Hükümdarı İsmâil b. Ahmed 893 yılında Karluklar'ın başşehri Talas'a bir sefer düzenledi, şehri zaptettikten sonra büyük kiliseyi camiye çevirdi. Sâmânî başşehri Buhara'da, ayrıca Özkent, Taşkent ve Sayram'da, Otrar'da (Fârâb-Karacuk) cami-mescidler, türbe ve ribâtlar inşa edildi. İslâmiyet'i kabul eden Türkler, diğer müslüman kavimlerle birlikte gayri müslim Türkler'e karşı cihad harekâtına katıldı. Sâmânîler'in Mâverâünnehir'den gelen göçmenlere yakın ilgi göstermeleri ve onları yeni kurulan şehirlere yerleştirmeleri Türkler arasındaki İslâmiyet'in yayılmasına katkı sağladı. Yenikent, Cend ve Huvâre gibi şehirlerle Talas şehri arasında ticarî münasebetler, Türkler'in İslâmiyet hakkında bilgi edinmelerine ve müslümanları daha yakından tanımalarına zemin hazırladı. Horasan ve Mâverâünnehir'de İslâmiyet'in yayılmasında sülûflerin de önemli rolü vardır. Şakık-ı Belhî, Türkler'le görüşerek onların İslâmiyet'i seçmelerinde etkili oldu. İbrâhim b. Edhem de Türkler arasında İslâm'ı yaymak için çalıştı.

IX. yüzyılın sonlarında Ya'kûb b. Leys, Kâbil ve Gazne'deki Türk beylerini mağlûp ederek bölgeye İslâmiyet'i getirdi. X. yüzyıl başlarında Kâbil ve Gazne'de hüküm süren Türk-Şâhîler Devleti'nin yıkılmasının ardından Amuderya ile Sind arasında yaşayan Türk boyları İslâm'ı kabul etmeye başladı. Ordu şehrinin Türk hükümdarı da Müslümanlığı seçti. Balasagun ile Talas'ın doğusunda bulunan Mirki kasabasında yaşayan Oğuzlar kalabalık gruplar halinde müslüman oldu. Gazne ve Gur bölgesinde yaşayan Halaç Türkleri de İslâmiyet'i benimsedi. Sind'e ve Hindistan'a giren Türkler bu bölgelerde devletler kurup İslâmiyet'i yaydılar. XI. yüzyıldan itibaren bölgede Türk (Turuşka) adı müslüman kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanıldı. Türkler arasında İslâmiyet'i resmî din kabul eden ilk devlet İdil (Volga) Bulgar Devleti'dir. 922'de İslâm'a giren Bulgar Hükümdarı Yeltever (İteber) Almış, Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh'a bir elçilik heyeti gönderip kendisinden İslâm dinini öğretecek din âlimleri, cami ve kale yapımına yardımcı olacak ustalar istedi; Halife Muktedir bu istekleri karşıladı. İbn Fadlân'ın Se-

yâhatnâme'de verdiği bilgilerden İslâmiyet'in IX. yüzyıldan itibaren İdil Bulgarları arasında yayıldığı anlaşılmaktadır. Bunda Hârizmlî tüccarlar önemli rol oynamıştır. X. yüzyılda Hazar hakanının Müsevî olmasına rağmen diğer din mensuplarına hoşgörüyü muamele ettiği, bu dönemde İdil'de çok sayıda caminin bulunduğu ve 10.000 kadar müslümanın yaşadığı kaydedilmektedir.

Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular'ın İslâmiyet'i Kabulü. Karahanlılar, 893'te Sâmânîler karşısında yenilgiye uğrayarak merkezleri Talas şehrini onlara terk edip Kâşgar'a çekilmek zorunda kaldılar. Sâmânî hânedanı mensupları arasında başlayan mücadele sırasında şehzadelerden Ebû Nasr b. Mansûr kardeşinden kaçarak Kâşgar'a sığındı ve Karahanlı Hükümdarı Oğulçak tarafından misafir edildi. Oğulçak, Artuç ilinin idaresini ona verince Ebû Nasr bir mescid yapmak için yer istedi. Oğulçak'ın yeğeni Satuk da, Artuç'a gittiğinde Nasr tarafından misafir edildi; burada âlim ve sülûflerin etkisiyle maiyetle birlikte müslüman oldu (920-921 veya 944-945). İbnü'l-Esîr rüyasında gökten inen bir kişinin kendisine Türkçe olarak, "Müslüman ol ki dünya ve âhirette selâmet bulasın" dediğini, onun da rüyasında İslâmiyet'i kabul ettiğini ve sabah olunca müslüman olduğunu herkese açıkladığını söyler (*el-Kâmil*, XI, 82). Abdülkerim adını alan Satuk Buğra Han, Kâşgar ve Atbaşı'ni fetih edip Artuç'ta bir mescid yaptırdı ve Karahanlılar'ın batıdaki topraklarında İslâmiyet'in yayılması için çalıştı. Satuk Buğra Han'ın müslüman olması ve Karahanlılar'ın İslâmiyet'i kabulü Orta Asya Türkleri'nin tarihini etkileyen büyük bir hadisedir. Ahmed Yesevî'nin VI. (XII.) yüzyılda İslâmiyet'in Türk toplulukları arasında yayılmasında büyük etkisi oldu. İkinci büyük müslüman Türk devleti Gazneliler, Sâmânîler'in kumandanlarından Alptegin tarafından kuruldu. Gazneli Mahmud, Hindistan'a birçok sefer düzenleyerek bölgede İslâmiyet'in yayılmasında önemli rol oynadı.

X. yüzyılda çeşitli ülkelerden Oğuzlar'ın hâkimiyetindeki şehirlere gelen müslüman tâcirlerin, derviş ve şeyhlerin gayretleri sonucu İslâmiyet, Türkler arasında büyük bir hızla yayıldı. İbnü'l-Esîr, 349 (960) yılında 200.000 çadırdan oluşan Türk topluluğunun müslüman olduğunu kaydeder (*a.g.e.*, VIII, 532). X. yüzyılda Oğuz Yabgu Devleti'nde ordu kumandanı olan Selçuk Bey, Oğuz yabgusu ile aralarında çıkan

ihtilâf yüzünden Oğuzlar'ın kışlık merkezi Yenikent'ten ayrılıp Türk ülkeleriyle İslâm ülkeleri arasında bir uç şehri olan Cend'e göç etti. Kalabalık Türk kitlelerinin İslâmiyet'i seçtiği bu dönemde Selçuk'un burada 375 (985) yılında İslâmiyet'i kabul etmesi Türk tarihinde bir dönüm noktasıdır. Selçuk Bey, Buhara ve Hârizm'den davet ettiği din adamları vasıtasıyla Oğuzlar arasında İslâmiyet'in yayılmasını sağladı ve Oğuzlar'ın büyük çoğunluğu XI. yüzyılın başlarında Müslümanlığı benimsedi. 435'te (1043-44) Balasagun ve Kâşgar civarında 10.000 çadırdan meydana gelen (yaklaşık 50-60.000 kişi) Türk topluluğunun da müslüman olmasıyla Türkler'in büyük çoğunluğunun İslâmiyet'i kabul ettiği söylenebilir. Kıpçak bozkırlarındaki İslâmlaşma süreci ise XIV. yüzyıla kadar devam etti. İslâmiyet, Doğu Türkistan'da Uygurlar arasında XIV. yüzyıldan itibaren büyük bir hızla yayıldı ve XV. yüzyılın sonlarında Uygurlar'ın tamamı İslâm'a girdi.

Türkler'i İslâm Dinini Kabule Sevmeden Sebepler. Müslüman Araplar'ın Türkistan'da hâkimiyet kurabilmeleri için Türkler'in mutlaka İslâmiyet'i benimsemesi gerekiyordu. Bunu gerçekleştirmek amacıyla siyasî-askerî her yola başvuran Haccâc'ın ve Kuteybe'nin gayretleri sonucunda Mâverâünnehir'de Türk beylerinin hâkim olduğu şehirler İslâm hâkimiyeti altına alındı. Kuteybe döneminde İslâmiyet'i kabul etmeye başlayan Türkler'in büyük kitleler halinde İslâmiyet'i benimsemesi IV. (X.) yüzyılda gerçekleşmiştir. Abdülkadir İnan, Türkler'in İslâm'a karşı değil Arap istilâsına karşı mücadele verdiklerini ve bu mücadelenin sona ermesiyle müslüman olduklarını söyler (*Makaleler ve İncelemeler*, s. 463). Türk toplulukları arasında İslâmiyet'in yayılmasının fetihlerin yanı sıra dinî, siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel birçok faktöre bağlı olduğu söylenebilir. Bunun yanında ticarî münasebetler, din âlimlerinin, sülûflerin telkin ve tavsiyeleri gibi sebepler de etkili olmuştur. Ayrıca hakanların ve kumandanların İslâm'ı benimsemesi halkın da müslüman olmasını sağlamıştır. Öte yandan İslâm dininin ortaya koyduğu esaslarla Türkler'in inanç sistemi arasında bir uyumun varlığı da onları İslâm'a yaklaştırmıştır. Türkler'in İslâm dinine geçişlerinin bu din kendi karakterlerine uygun düştüğü için âdet farkına varılmadan tabii bir seyir içinde gerçekleştiği söylenebilir. Nitekim XII. yüzyılda yaşayan Süryânî tarihçisi Mikha-

il, "Türk milleti tek tanrıya inanmaktaydı, Araplar'ın da tek Allah'a inanmaları onların İslâmiyet'i kabul etmelerine sebep olmuştur" sözleriyle bu gerçeği dile getirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, V, 40; Câhiz, *Hilâfet Ordusunun Menkibeleri ve Türkler'in Faziletleri* (trc. Ramazan Şeşen), Ankara 1967; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 435-436; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), tür.yer.; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I-X, tür.yer.; İbn Fadlân, *Seyahatname* (trc. Ramazan Şeşen), İstanbul 1995, tür.yer.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I-XII, tür.yer.; G. le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1905, tür.yer.; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1919), Ankara 2003; W. Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara 1947, tür.yer.; J. Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1960; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, Ankara 1967; D. M. Dunlop, *The History of the Jewish Khazars*, New York 1967; Zeki Velidi Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, I; a.m.f., "İbn al-Fakih'in Türkler'e Ait Haberleri", *TTK Belleten*, XII/45 (1948), s. 11-16; T. W. Arnold, *İntişâr-ı İslâm Tarihi* (trc. Hasan Gündüzler), Ankara 1971; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (haz. Kazım Yaşar Kopraman - Afşar İsmail Aka), Ankara 1975; a.m.f., "Mâverâünnehir", *İA*, VII, 408-409; a.m.f., "Sogd", *a.e.*, X, 736-737; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976; a.m.f., "Türklerin İslâm Devleti Hizmetine Girmeleri", *MK*, I/3 (1977), s. 32-38; a.m.f., "İslâmiyet ve Türkler", *Diyanet Dergisi (Hicret özel sayısı)*, Ankara 1981, s. 285-315; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ankara 1977; İsmail Hami Danişmend, *Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur?*, Konya 1978; Hikmet Tanu, *Türkler'in Dinî Tarihçesi*, İstanbul 1978; a.m.f., *İslâmluktan Önce Türkler'de Tek Tanrı İnancı*, Ankara 1980; Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul 1978; a.m.f., "Türkler'in İslâmiyete Girişi", *Tarihte Türk Devletleri*, Ankara 1987, I, 287-320; a.m.f., "Sülûfler: İslâm ile Karşılaşan İlk Türkler", *İTED*, VII/3-4 (1979), s. 31-86; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu* (trc. M. Reşat Uzmen), İstanbul 1980; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1980; R. Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, (trc. İsmet Kayaoğlu), Ankara 1981, tür.yer.; Ebülfazl İzzetî, *İslâmın Yayılış Tarihinin Giriş* (trc. Cahit Koytak), İstanbul 1984; Zekeriyâ Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, İstanbul 1986; a.m.f., *Türkistan'da Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarları*, İstanbul 1988; a.m.f., *Orta Asya'da İslâmîyetin Yayılışı ve Türkler*, Konya 1994; a.m.f., *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı: Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar*, İstanbul, ts. (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı); a.m.f., "Türklerin Müslüman Oluşu", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, IV, 263-270; a.m.f., "Orta Asya Mahalli Türk Hükümdar ve Aristokratları Arasında İslâmiyet: İlk Müslüman Türk Hükümdarları", *TTK Belleten*, LI/201 (1987), s. 1139-1207; Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, İstanbul 1992; Turgut Akpınar, *Türk Tarihinde İslâmiyet*, İstanbul 1993; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1993, tür.yer.; Ramazan Şeşen, "Türklerin İslâmlaşması ve Ortaçağ Arap Dünyasındaki Rolü" (İbn Fadlân, Se-

TÜRK

yahatname içinde, trc. Ramazan Şeşen), İstanbul 1995, s. 188-241; a.m.f., "Eski Araplar Göre Türkler", *TM*, XV (1969), s. 11-36; Muallâ Uydur, *Türk-İslâm Bütünleşmesi*, İstanbul 1995; İsmail Aka, "Orta Asya'da İslâmiyet'in Yayılması ve Ahmed Yesevî Sevğisi", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri* (haz. Mehmed Şeker – Necdet Yılmaz), İstanbul 1996, s. 521-532; Ünver Günay – Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ankara 1997; Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1998; Hasan Kurt, *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci: Buhârâ Örneği*, Ankara 1998; Merzem Gürbüz, *Hazar Müslüman İlişkileri* (yüksek lisans tezi, 1998), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, İstanbul 1999; Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000; a.m.f., "Mürcie", *DİA*, XXXII, 41-44; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara 2006; Bekir Biçer, *Türklerin İslamlaşma Süreci*, Ankara 2007; Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmâniler Devleti 874-1005)*, İstanbul 2007; Fatih M. Şeker, *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru*, Ankara 2010; M. Kmosko, "Araplar ve Hazarlar" (trc. A. Cemal Köprülü), *TM*, III (1935), s. 133-155; M. Şemseddin Günaltay, "Selçukluların Horasan'a İndikleri Zaman İslâm Dünyasının Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Durumu", *TTK Belleten*, VII/25 (1943), s. 59-99; İsmail Hakkı İzmirlî, "Hz. Peygamber ve Türkler", *TTK Bildiriler*, II (1943), s. 1013-1044; Muhammed Hamîdullah, "Çin ile İlk Devir Müslüman Ülkelerinin Temasları" (trc. Yusuf Ziya Kavakçı), *İTED*, IV/1-2 (1975), s. 142 vd.; Hüseyin G. Yurdaydın, "Türk-İslâm Kültürü'ne Giriş", *Diyanet Dergisi (Hicret özel sayıs)*, Ankara 1981, s. 249-283; Özkan İzgi, "Orta Asya'nın Türkleşmesi", *TED*, XII (1981-82), s. 627-640; Ahmet Taşağıl, "Hazarlar", *DİA*, XVII, 116-120; İsmail Yiğit, "Kuteybe b. Müslim", a.e., XXVI, 490-491.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

Türk-İslâm Devletleri. Türkler, geniş Orta Asya bozkırlarında ve Orta Asya'nın dışında birçok devlet kurmuşlardır. Bu faaliyetlerini X. yüzyıldan itibaren girmeye başladıkları İslâm medeniyeti çevresinde de göstermişler, hem İslâm ülkelerinde hem İslâm dünyasının çevresinde yeni fethettikleri bölgelerde birçok Türk-İslâm devleti kurmuşlardır. İslâmiyet'ten önceki Türk siyasî teşekkülleri genellikle boy ve topluluk adlarıyla zikredilirken (Hun, Sabar, Avar, Göktürk, Uygur, Kırgız, Kimek, Türkiş, Bulgar, Karluk, Hazar ve Oğuz gibi) İslâmî dönemde kurulanlar bazan devlet kurucusunun veya onun atasının adıyla, bazan hânedanların taşıdığı unvanlarla, bazan da hânedan isimleri ve hükümdarlık unvanlarıyla tanımlanmış, şehir, bölge ve ülke adlarıyla anılmıştır.

İlk Türk-İslâm hânedanları Türkler'in Abbâsî halifeliğinin hizmetinde buldukları sırada Mısır'da kurulmuştur. Toluno-

ğulları ve İhşîdiler adıyla tanınan bu devletlerde ordu ve halk Türkler'e değil yerli unsurlara dayandığı için bu teşekküllerin hâkimiyet kurdukları sahalarda Türk kültürü fazla etkili olmamıştır. İktidarın ordu ve halk bakımından tamamen Türk unsurunda meydana geldiği ilk Türk-İslâm devletleri X. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Bunlar İdil Bulgar Hanlığı ve Karahanlı devletleridir. Sosyal yapı, sanat ve hukuk sistemi bakımından da Türk olan bu devletler hânedan mensuplarının ve halkın İslâmlaşmasıyla Türk-İslâm devleti niteliği kazanmıştır. Bunlardan özellikle Karahanlılar, devlet yönetiminde İslâmî kurum ve geleneklere yer vererek Türk-İslâm devletlerine doğru bir köprü vazifesi görmüştür. Daha sonra Gazneliler ile devam eden bu gelişme Selçuklular'ın Orta Asya'dan getirdiği kurum ve gelenekleri Abbâsiler, Sâmâniler ve Gazneliler'den aldıklarıyla kaynaştırıp senteze varmaları sonucunda olgunluk safhasına ulaşmıştır. Karahanlı Devleti 840 yılında Doğu Türkistan'da tarih sahnesine çıkmıştır. Bu devlet mensupları kendilerini İlig Hanlar, Hakanîyye, Âl-i Efrâsiyâb gibi adlarla tanıtmıştır. Sâmâniler Devleti'ne son veren Karahanlı hükümdarları, devletin topraklarını Çin sınırlarından Aral gölüne ve Ceyhun (Amuderya) nehrine kadar genişletmişler, bilhassa Orta Asya'daki Türk topluluklarının İslâmlaşmasında önemli rol oynamışlardır. Hânedan üyelerinin 1043-1046 yılları arasındaki mücadeleleri sonunda devlet Doğu ve Batı Karahanlılar diye ikiye ayrılmış, her iki Karahanlı Devleti önce Selçuklular'a, ardından Moğol kökenli Karahıtaylar'a tâbi olmuş. 1212 yılında tarih sahnesinden çekilmiştir. *Divânü lügâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig* gibi temel eserler Karahanlı kültür çevresinde yazılmıştır. Gazne şehri merkez olmak üzere bugünkü Afganistan ve Pakistan topraklarında Gazneliler Devleti kurulmuştur (977). Devletin en büyük hükümdarı olan Sultan Mahmud özellikle Kuzey Hindistan'a peş peşe düzenlediği on yedi seferle bölgeyi fethetmiş, ülkede İslâmiyet'in yerleşmesini sağlamıştır. 431 (1040) yılındaki Dandanakan yenilgisinin ardından batı İslâm ülkeleriyle bağları tamamen kesilen Gazneliler Devleti, Sultan Sencer'in meliklik döneminde Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlanmış, Afgan kökenli Gurlular tarafından ortadan kaldırılincaya kadar (1186) Kuzey Hindistan'da varlığını sürdürmüştür.

Türkler'in İslâm dünyasındaki asıl hâkimiyeti Selçuklu hânedanı ile başlamıştır.

Hânedanın atası olan Selçuk Bey X. yüzyılın ikinci yarısına doğru Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılıp maiyetiyle birlikte Cend şehrine yerleşmiş ve burada müslüman olmuştur. Ardından Müslümanlığı kabul ederek Selçuk Bey'e katılan Oğuzlar'a Türkmen denilmiş, Türkmen adı XIII. yüzyıldan itibaren Oğuz adının yerini almıştır. Selçuklu Türkmenleri'nin devlet kurabilmek için Selçuk Bey liderliğinde Cend şehrinde başlattıkları mücadeleyi Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu Mâverâünnehir'de devam ettirmiş, torunları Tuğrul ve Çağrı beyler tarafından Horasan'da Gazneliler'e karşı kazanılan savaşlar sonucunda Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu tamamlanmıştır. Bu devlet bölgesel bir güç olarak kalmamış, başta Tuğrul Bey olmak üzere Alparslan, Melikşah ve Sencer gibi sultanlar sayesinde İslâm dünyasının en büyük devleti haline gelmiştir. Tuğrul Bey, Türkler'in İslâm dünyasındaki hâkimiyetini hukukî bir temele oturtmuş, Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh ile iş birliği yaparak 447 (1055) yılında Irak'taki Büveyhî hâkimiyetine son vermiş, Kâim-Biemrillâh da siyasî yetkilerini Tuğrul Bey'e devretmiştir. Selçuklu sultanları İslâm ülkelerinin yönetiminde başarılı olmuş, sosyal, ekonomik, kültürel, dinî ve ilmî alanlara hareketlilik ve İslâm medeniyetine yeni bir dinamizm kazandırmıştır. Sultan Melikşah'ın ölümünden (1092) sonra Büyük Selçuklu Devleti'nde uzun bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Bu dönemde İsmâîlîler (Bâtînîler) propagandaları, cinayetler ve yer altı faaliyetleriyle kurulu düzeni sarsacak kadar güçlenmiştir. Öte yandan Haçlılar Urfa, Antakya ve Filistin'e yerleşmiş, bölgede 150 yıldan fazla sürecek bir anarşinin ve huzursuzluğun kaynağı olmuştur.

Sultan Sencer'in ölümü üzerine (552/1157) Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasî varlığı sona ermiş, ancak devletin içinden yeni devletler ortaya çıkmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasî ve kültürel mirasını Kirman (1048-1187), Anadolu (1075-1308), Suriye (1079-1117) ve Irak (1118-1194) Selçukluları devam ettirmiştir. Bu devletler Karaarslan Kavurd, Tutuş ve Mahmud gibi Selçuklu hânedan üyeleri tarafından kurulmuştur. Ayrıca Atabeg Sungur, İldeniz, Tâceddin Börî, İmâdüddin Zengî ve Kutbüddin Muhammed gibi Selçuklu emîrlerinden devlet kuranlar olmuştur. Bunlar Salgurlular (Fars Atabegliği, 1148-1286), İldenizliler (Azerbaycan Atabegliği, 1148-1225), Begteginliler (Erbil Atabegliği, 1144-1232), Tuğteginliler (Börîler / Dımaşk Atabegliği, 1104-1154),